

MUALLIFDAN

Bismillohir Rohmanir Rohiym.

Qalamga xiyonat qilmay yashamog'imda to'g'ri yo'l ko'rsatguchi, niyatlarimni amalga oshiruvimda madad berguchi, mendayin ojiz gunohkor quliga vaqtida jazo berib, vaqtida tavgalarimni qabul etib, gunohlarimni kechirguchi, ulug' ustozlarga bergan ne'matlardan menga-da nasib etguchi Oллоh taborak va taologa shukronalar, hamdu sanolar aytmoq bilan boshlagumdir.

Oллоhning madadi ila birinchi kitobga so'nggi nuqta qo'yganimdan so'ng xiyla fursat o'tdi. Asar o'qig'uvchiga yetib bordi. Dashnom ham, maqto'v ham eshitish nasib bo'ldi. Bu tabiiy bir hol. Hech bir asar barchaga barobar ma'qul bo'lmas. Asarning qaeridir bir odamga yoqar, boshqa birovga esa yoqmas. Yozuvchilarning asari ham bir farzand misolidadir. Alhol, farzandingiz birovga xush yoqar, boshqaga esa yoqmas. Tanqidlarni tinglab to'g'ri xulosa chiqarishga intildim. Bu xususda mazkur ikkinchi kitobni o'qib chiqib, tayin bir fikrga kelarsiz.

Uchrashuvlarda ko'p takliflar aytishdi, hatto iltimoslar qilishdi. «Elchinni o'ldirmang, shuncha kulfat u uchun yetarli emasmi?», «Asadbekni o'ldirmang...» Shunga o'xshash gaplar. Men ularga aniq javob yoki va'da bera olmadim. Chunki asardagi qahramonlarga men hukm chiqarmayman. Hukm voqealar rivojiga qarab bo'ladi.

Ko'pchilik asarda o'ziga tanish odamlarni ko'ribdi. «Asadbek falonchimi?», «Elchin pistonchimi?» deb so'rashdi. Azizlarim, bu shunchaki bir tasodif. Hayotda ham kimdir kimgadir o'xshaydi-ku? Birovga o'xshatsangiz ham, aynan shu odam, degan qarorga kelmang. O'qiy boshlaganingiz mazkur kitobda ham tasodiflarga duch kelsangiz, ajablanmang.

Bu asarni ham toqat bilan o'qib chiqishingizda Oллоh sizga madad bersin.

Bismillohir Rohmanir Rohiym.

Al-yavma nextimu ala afvahihim va tukallimuna aydihim va tashhadu arjuluhum bima kanu yaksibuun.*

*Bir dev bor ichimda, asti pinhon bo'lmas,
Boshini egmak aning oson bo'lmas.
Iymon ne ekanligin anglatsam ham,
Kofir u ashaddiy, hech musulmon bo'lmas.
Shayx Najmiddin Kubro*

* Ma'nosi budir: Bu kun Biz ularning og'izlarini muhrlab qo'yurmiz va bizga ularning qilib yurgan

ishlari haqida ularning qo'llari so'zlar va oyoqlari guvohlik berur. («Yosin» surasining oltmish beshinchi oyati. Alouddin Mansur tarjimasida.)

I b o b

1

...Yuqoridan turib qaraganida daryo suvi tiniq, sokin oqayotgandek edi. Suvni ko'rdi-yu, tashnalik azobi yana zabtiga oldi. Hayajon bilan «suv!» deb baqirgisi keladi, ammo tashna lablarini jon tark etib bo'lgan. Xarsang toshlarni oralab tezroq pastga tushmoqni istaydi, lekin jon tark etgan oyoqlar endi o'ziga bo'yinsunmaydi. Bo'ysunmasa-da, jonsiz oyoqlar uni daryoga eltadi. Biroq tashna lablarga suv tegmaydi. Tepadan qaraganida ko'ringan tiniq suvdan asar ham yo'q. Daryo qurib qolgan (Nahot yetib kelgunimcha qurib bitdi, deb o'ylaydi u), unda-bunda ko'lmaklar ko'zga tashlanadi. Ko'lmaklardagi suvni ichib bo'lmaydi — sasib yotibdi. Uning ko'zlari kattaroq ko'lmakdagi ilonga tushdi. Yo'g'onligi o'qlovdek ham kelmaydi. Ajib manzara! Ilon bir baliqni o'lja qilib yuta boshlaganu halqumining kichikligini hisobga olmagan. Oqibatda baliqning yarmigina ilon og'zida — dam-badam jon achchig'ida dumini asabiy ravishda silkiydi. Baliq nochor, ilon esa undan-da nochor — yutib yuta olmaydi, qo'yib qo'ya olmaydi. Baliqqa rahmi keldi. Uni ilon og'zidan yulib olmoqchi bo'ldi. Shu niyatda engashganida bir shovqin eshitildi — xuddi tunuka tom ustiga shag'al ag'darilganday bo'ldi. U cho'chib atrofiga alangladi. Ajib manzara! Daryoning quyi tomonida ko'ringan sel oqimi o'rkach-o'rkach to'lqinlari bilan yuqoriga qarab bostirib kelardi. U qochmoqqa shaylandi. Jonsiz oyoqlari bo'ysunmadi. — Suvdan shunchalik qo'rqasanmi? — dedi kimdir.

Kimdir... kim aytdi bu gapni? Nazarida baliq aytganday bo'ldi.

— Suzishni bilmayman, — deb o'zini oqladi.

— Suzishni bilmasang bu teskari daryoga nima uchun kelding?

— Chanqadim.

— Sen bu daryolardan suv icha olmaysan. Qochma. Tashnalikdan o'lgandan ko'ra suvga bo'kib o'lganing yaxshi emasmi?

— Ahmoq! Sen o'zingni o'yla!

— Men suzishni bilaman. Ammo shu suvda o'laman...

U toshlarga tirmasha boshladi. Oyoqlariga xarsang bog'langanday — ilgarilashi og'ir, juda og'ir. Qayoqdan quvvat keldi, bilmaydi, harholda sel oqimidan qutulib oldi.

Hozirgina tirmashayotgani xarsang toshlar baland minora g'ishtlariga aylandi. Minora tepasidagi shaffof idishda suv bor edi, suv! U minora tepasiga yetay deganida, g'ishtlar anor donalariday to'kildi. U tubsizlik sari uchdi. Nafasi qaytdi. Onasi «baxtsizlikka uchrasang «la ilaha illolloh» deb aytgin», degan edi. Bu o'gitni qariyb unutgan ham edi.

Hozir, yuragi qinidan chiqayozgan holda qorong'i bo'shliq sari uchib borayotganda shu so'zlarni esladi. Aytmoqchi bo'ldi, tili aylanmadi. O'zini zo'rlab baqirdi: La ilaha illolloh!

— Adasi, adasi, ko'zingizni oching, sizga nima bo'ldi? Voy, biram bosinqiradingiz-ey...

Zohid ko'zlarini ochib, sochlari to'zg'igan xotinini ko'rdi.

— Hecham bunaqangi baqirmovdingiz-a, ko'chaga chiqqaningizda gadoyga yetti tanga sadaqa bering. Balolardan asrar ekan. Tushingizda o'lik-po'lik ko'rib qo'rqdingizmi? — xotini savoliga javob kutmay, o'rniga cho'zildi. — Chalqancha yotmang, yana bosinqiraysiz.

Zohid xotining amriga bo'ysunib chap tomoniga yonboshladi. Yuragi tepishini aniq sezdi. Xayolini chalg'itish uchun yurak urishini sanab yotdi. Xotining so'nggi gapi unga

g'alati tuyuldi. O'ylab qarasa, shu paytgacha tushida sira o'lik ko'rmabdi. Ishi yuzasidan turli murdalarni turli holatlarda ko'raverib uning diydasi qotib ketgan. Mana, yo'l chetida osilib turgan murdani ko'rgan ba'zi odamning esi og'ib qolishi ham mumkin. Zohid esa uni sinchiklab qarab chiqishga majbur. «Bir... ik-ki...» Yuragi xuddi askar yigitlarning qadam tashlashiday gursillay boshladi. Uyqusi tamom o'chgan edi. Yuragida behalavotlik sezib, qaddini ko'tardi. Xotini uxlamagan edi, boshini sal ko'tarib «choy qo'yib beraymi?» deb so'radi. Zohid «uxlayver» deb o'rnidan turdi-da, oyog'iga shippakni ilib balkonga chiqdi.

Oqshomda yerni yamlab yutaman degan hamla bilan yopirilib kelgan qora bulutlar to'dasi ikki-uch o't purkab, guldurak solib, zaminni shiddatli tomchilar bilan savalagach, kuchdan qolgan zamin osoyishtalik hukmida beozorgina nafas olardi. Osmon toza, havo beg'ubor... Zohid ko'kragini to'ldirib nafas oldi. Xotining gapidan keyin yoqib yuborilgan o'lik ko'z o'ngidan ketmay qoldi. Shundaygina katta yo'l bo'yiga osilgan. O'n-o'n besh qadam naridan mashinalar o'tib turgan. Avval ham shunday bo'lgan. Avval ham, o'tgan kuni ham biron-bir mashina to'xtatmagan, «hoy, nima qilyapsanlar!» demagan. «Jon shirin-da, — deb o'yladi Zohid.— To'xtab, tanbeh bergan odam o'lishi, omadi kelgan taqdirda, hushidan ketgunicha kaltak yeyishi mumkin edi. Hatto militsiya mashinasi ham to'xtamagan. Shu joyga kelganda nima uchundir gapga chalg'ib, ko'rmay o'tib ketishgan...»

Zohid bu safar ishni guvoh topishdan boshlamoqchi bo'ldi. Shu maqsadda Hamdam Tolipovni avtomobil nazorati xodimlari bilan gaplashgani jo'natdi. Oqshomdan tonggacha to'xtatilgan mashinalarning ro'yxatini oldirdi.

— O'zlari ham tunda o'tishibdi. Gap bilan chalg'ib bu yoqqa qarashmabdi,— dedi Hamdam, so'ng ularni topgan bahonalari qo'shib, bo'ralab so'kdi.

— Hamdam aka, shu yo'ldan o'tgan mashina egalari bilan o'zingiz gaplashib chiqasiz, — dedi Zohid.

— Foydasi bo'larmikin? — dedi mayor Soliev,— ular ham aynan shu joyga yaqinlashganlarida gapga chalg'igan bo'lishadi.

— Chiqmagan jondan umid, deydilar, bir harakat qilib ko'raylik-chi...

...Hamdamni kechgacha uchratmadi. Shu ish bilan mashg'ul bo'ldi shekilli. O'zi oqshomga qadar tibbiy ekspertiza xulosalarini kutdi. Mashina egasini aniqlash qiyin bo'lmadi: Jamshid Sunnatullaev. 1954 yilda tug'ilgan. Nomusga tegishda ayblanib, qamalgan. Muddatidan ilgari ozod etilgan. Maktabda duradgor bo'lib ishlaydi.

— Bu ham nomiga ishlagan. Maktabga borib yurma, uni baribir tanishmaydi,— dedi Soliev.

Zohid ham shu fikrda edi. Maktabga borsa faqat chalg'ishi mumkin. Lekin Sunnatullaevning jinoiy ishi bayoni bilan tanishmoqni lozim, deb topdi.

Ba'zan odamzotning aqliga qoyil qolmoq kerak. O'zining xotirasiga ishonmagani uchun «Arxiv» degan narsani topganki, bu ixtiroga tan bermoqdan o'zga chora yo'q. To'g'ri, xorijda bu vazifa kompyuter zimmasiga yuklatilgan. Ammo bizning qog'ozlardan iborat bo'lgan arxivimiz kompyuterdan ishonchliroqdir. Katta jinoyatlarni qo'ya turaylik, lozim bo'lsa, kunda necha marta aksa urgansiz — barchasini muhrlab qo'yishi mumkin.

Zohidga o'xshagan azamat bir kuni arxivdagi «ish»ingizni ochib, «Xo'-o'sh, yigirma besh yil muqaddam, falon kuni, falon soatda aksirgan ekansiz, to'g'risini ayting, nima maqsadda aksirgansiz?» deb qolsa ajablanmaysizmi? Ana shu qog'ozlar ichida Jamshidga aloqador hujjatlar ham saqlanar edi: bo'yi 174 santimetr, yelkalari...

ko'kragi... og'irligi, sochi... rangi... Surati: yonboshidan, ro'paradan... Jinalak sochli xushro'y yigit. Ko'zlari ma'yus — «rostdan ham men jinoyatchimanmi, rostdan ham meni qamaysizlarmi?» deyayotganday.

Zohid avvaliga «ish»ni hafsalasizlik bilan varaqladi. Yoshi o'zidan kattaroq qari qizni zo'rqlamoqchi bo'libdi. O'smirlar orasida uchrab turadigan voqea. Uyg'onish pallasida o'zini boshqara olmay qoladigan o'smirlar yuradigan yo'l bu. Tergov bayonlari, guvohlarning so'zlarini o'qiy boshlagach, sergak tortdi. «Ish» bilan to'liq tanishib chiqqach, tergovning ham, sud jarayonining ham belgilangan reja asosida borganini, Jamshid gunohsiz ekanini fahmladi. Zohid uchun bu ajablanarli hol emas edi. U faqat bir narsani bilmasdi — o'smirlar-ku tabiiy bir kuch oldida ojiz qolishadi. Ammo bu ishni olib borgan tergovchi, hakam qanday kuch oldida ojiz qolishdi? Ularni qanday kuch boshqardi? Asadbekmi? Zohid uzzukun shu to'dani o'ylab yurgani uchun ham xayoliga birinchi bo'lib Asadbekning nomi keldi. Keyin bu fikrdan qaytdi: Asadbek o'smir bolani qamatib yuboradigan darajada mayda bo'lmasa kerak. Jamshid qamalishda beayb ekan, jinoyatchi jandasini o'sha yerdan kiyib chiqdimi? So'ng kimga qo'shildi? Nima ishlar qildi? Zohidning boshini garang qilgan savollar behisob edi. Bu savollar holva ekan. Sud tibbiy ekspertiza xulosalari uni gangitib qo'yayozdi: murdaning yoshi ellik-ellik beshlarda. Jigari va boshiga qattiq narsa urilgan. Miyasiga qon quyilgan. O'ng oyog'i singan. Bo'yi ham, ko'krak qafasi ham Jamshidning «ish»idagi raqamlarga to'g'ri kelmaydi. Eng muhimi, osib o'ldirilmagan. Bu odamning jon berganiga kamida yetti-sakkiz kun bo'lgan.

Zohid avvaliga «boshqa odam haqidagi ma'lumotni adashib berishdimi?» deb o'yladi. Telefon qilib surishtirdi ham. Yo'q, bu o'sha — katta yo'l yoqasida osilib turgan murda edi. Zohidning iltimosi bilan yetib kelgan mayor Soliev ham, Hamdam Tolipov ham bu xulosadan ajablanishdi. Ular bir necha fursat jim qoldilar. Zohid muammoni ular yordamida hal etmoq niyatida edi. Xulosani o'qigach, ularning ko'zlarida ham savol zohir bo'ldi. Ko'pni ko'rgan Soliev «bunaqa hodisalar yangilik emas», degan ma'noda qarab qo'ygan bo'lsa-da, o'yga tolгани muammoga bandi bo'lib qolganini oshkor etardi.

Sukutning uzoq vaqt hukmronlik qilishiga Hamdamning toqati yetmadi:

— Xo'sh, unda Jamshid qani? Bu odam kim? Uni Jamshid o'ldirib, so'ng qochib qolganmi?

— O'zining o'rniga mashinasini qoldirib, a? — deb piching bilan izoh berdi Zohid.

— Ha,— dedi Hamdam,— tashrif qog'ozi bo'lmasa o'rniga mashinasini qoldiravergan. «Meni bi-ir mazza qilib qidirib topinglar» deganida bu.

Uning hazili javobsiz qoldi.

— Xulosa chiqarishga shoshilmanglar,— dedi Soliev o'ychan tarzda.— O'ldirilgan odam kim? Nima uchun uning murdasini bir necha kun saqlab turib, so'ng osib, so'ng namoyishkorona yoqib yuborish- gan? Bu — oldingi o'limga javobmi? Endi Jamshidning mashinasi... Ular kimnidir, balki bizni Jamshidning o'lganiga ishontirishmoqchi bo'lishganmi? Yoki...

— Yoki qotil — Jamshid, deyishmoqchi,— deb izoh berdi Hamdam.

Soliev o'ychan tarzda, xuddi o'ziga-o'zi gapirayotganday edi. Hamdamning izohidan so'ng, unga norozi qiyofada boqdi:

— Ularni shunchalik kaltafahm deb o'ylaysizmi? — dedi noxush ohangda. So'ng Zohidga qaradi: — Nima qilmoqchisan?

— Hayronman. O'ylab ko'rishim kerak. Ertaga uyiga boraman.

— O'zing xabar bermoqchimisani? — dedi Hamdam ajablanib.— Borma, baloga qolasan. Uchastkavoyga aytamiz.

— Siz... haydovchilar bilan gaplashdingizmi? — dedi Zohid uning gapiga e'tibor qilmay.

— Gaplashyapman. Uchtasini topdim. Ko'rmadik, deb turib olishdi. Ko'rdim, deydigan mardning topilishiga ishonmayman...

Borliqqa shom qo'ngan mahalda bo'lib o'tgan suhbatni Zohid hozir, yarim tunda esladi.

Uyiga qaytib o'g'ilchasining behisob savollariga javob berayotganida ham, ovqatlanayotganida ham, yotganida ham muammolarning chigal kalavasi uni holi qo'ymadi. Xayolan ming turli ko'chalarga kirib javob izladi. U yer ostidagi zulumat yo'lakka kirib qolgan — ro'parada yilt etgan yorug'lik yo'q. Hali birinchi qotillik ildiziga bolta urmay turib, ikkinchisi mana men deb turibdi.

Ko'chada mashina ko'rindi. Sekin yurayotgan mashinaning chirog'i yo'lni paypaslayotganga o'xshaydi. «Yarim kechada nima qilib yuribdi? — deb o'yladi Zohid. — Zarurat bordirki, ko'chaga chiqqan. Jamshidning mashinasi ham yukxonasiga o'likni ortib olib shunday yurgandir, murdani osishga joy qidirgandir? E, yo'q, qidirmagan. Katta yo'ldan uchib borgan. Osish joyini aniq bilgan. Keyin-chi? Keyin qayoqqa g'oyib bo'ldi? Balki... Jamshidning mashinasidan foydalanishgandir? Balki... o'zi qaysi bir ovloqda yotgandir? Balki... uni ham o'ldirib bo'lishgandir?.. Ehtimol uning o'ligini ham xuddi o'sha daraxtga osib qo'yishar?»

Ehtimol... Ehtimollar ko'chasi tog'dagi so'qmoqlarday behisob. Zohidga esa bittagina yo'l kerak — haqiqatga olib boradigan yo'l.

Zohid yana bir oz o'yga tolib turgach, o'rniga qaytdi. Biroq uyqusi kelmadi — tongni bedor tarzda qarshiladi.

Ertalabki nonushtadan so'ng o'g'lini bog'chaga olib borgach, Jamshidning uyiga qarab ketdi. Eski shaharning ko'chalari tor, ko'rimsiz bo'lgani bilan nomlari as'asa-yu dabdabadan iborat edi: Shodagul, Fayzobod, Qichqiriq, Gulxayri... Mahallada dunyo kezgan biron amaldor yashaganmi yo olam kezishni orzu qilgan xayolparastmi — har nechuk jahonning mashhur shaharlari nomlarini ham uchratish mumkin edi. Jamshid yashagan uy Varshava ko'chasida ekan. Bir arava arang sig'adigan bu ko'cha qachonlardir katta ko'chalardan hisoblangan bo'lsa kerak. Uylar biri-biridan kam farqlanadi, hammasi ellik-oltmish yilning naryog'ida qurilgan. Deyarli hammasida boloxona mavjud, ammo darvozasi yo'q. Darvozaga ne hojatki, ko'chaga mashina sig'masa? Jamshid yashagan uy boloxonasi ko'pdan qarovsiz bo'lganidan nuray boshlagan edi. Qo'ng'iroq bo'lmagani uchun Zohid ko'p yildan beri bo'yoq ko'rmagan ikki tabaqali eshikni taqillatdi. Ichkaridan ayol kishi ovoz berdi. Dam o'tmay yoshi ellikdan oshgan bo'lsa-da, chiroyini yo'qotmagan bir ayol ko'rindi. «Onasimikin?» Salom berishdan avval Zohidning xayoliga shu savol keldi. Ayol salomga alik olgach, Zohid o'zini tanitdi. Ayol esankiramadi, ajablanmadi. Ichkariga ham taklif qilmadi. Shu sababli Zohid maqsadini dab-durustdan aytishga ikkilandi. Ayol mezbonlik odobiga zid ish tutayotganini bilib, xijolatomuz tarzda izoh berdi:

— Adalari insult bo'lganlar. Qo'l-oyoqlari ishlamaydi. U kishi bilmay qo'ya qolsinlar, dardlariga dard qo'shilmasin.

«Nimani bilmay qo'ya qolganlari ma'qul? — deb o'yladi Zohid. — Bu ayol biladimi? Birov xabar qildimi? Kim?»

— Kechirasiz, siz Jamshidning onasimisiz? — deb so'radi Zohid, ajablanganini yashirmagan holda.

— Men... nima desam ekan... — ayol o'ng'aysizlandi, keyin past ovozda: — Men o'gay onasiman, — deb qo'ydi.

— UZR, bilmagan edim.

— Onalari... Jamshidjon qamalanganlarida uzilgan ekanlar. Mening... bolam yo'q.

Jamshidjonga ona bo'larmikinman, deb umid qiluvdim. Xom xayol ekan. Adalariga qarab o'tiribman... Peshonam shu ekan...

Bu ayolga Zohidning rahmi keldi. Ko'z oldiga Jalolshilimshiqning onasi keldi. Bola ko'rganiga pushaymon yegan, qoshlarini chimirib, odamga mensimay qarovchi u ayol kimu tirnoqqa zor holda yashagan, yigit yoshidagi bolaga ona bo'larmikinman, deb umid

qilgan bu ayol kim? «Xom xayol ekanman», deb turgan bu ayol qalbida ozgina bo'lsa-da umid saqlanib qolgandir. «Jamshidjon «ona», demasalar ham mayli, uylansalar, farzand ko'rsalar, shu bolachalar buvijon, desa, men ularga onalik qilsam, yuvib-tarasam, onalik mehrimni bersam, kelinni qizim desam...» Zohid shularni xayolidan kechirib, beixtiyor ayolning ko'zlariga qaradi. Chiroyli ko'zlar atrofini ajin qoplaganini endi ko'rdi. «Ajinlar o'tgan umrning muhri», deyishadi. Balki muhri emas, tarixidir? — deb o'yladi Zohid.— Agar ajinlarni o'qiy oladigan kompyuter ixtiro qilinsami? Bu ayolning ajinlari nimalarni hikoya qilar ekan? Tunlari beshik tepasida mijja qoqmay chiqishni orzu qilganlarinimi? Yo «ona» degan birgina so'zni eshitish ilinjida yashagan yillarini?.. Hozir o'gay o'g'li o'limini eshitgach, yuziga yana bir ajin tushmaydimi?»

Zohid aybdor odam qiyofasida yerga qarab, gap boshladi:

— Men xunuk xabar bilan keldim. Jamshid... o'g'lingizni...

— Bilaman,— dedi ayol Zohidning mushkulini osonlashtirib. Mushkulni-ku, oson qildi, lekin hayratini yuz chandon oshirdi.

— Bilasizmi? O'ldirib ketishganini bilasizmi?

— Ha, kecha aytishdi. Adalariga bildirmadik. Tutingan akalarinikidan chiqarishdi,— ayolning lablari titradi, ko'ziga yosh keldi.— Odamlar bunchayam zolim bo'lishmasa! Chimildiq ko'rmay ketdi, boyaqish. Borib yig'i chiqardim. Mendan boshqa kim ham yig'lardi... Berahmlar... yoqib yuborishibdimi?.. Menga ko'rsatishmadi...

— Tutingan akalari kim?

— Mahmudjon. Qamoqdan chiqarishda ham ko'p yordamlari tekkan ekan. Adalari doim duo qilardilar u kishini.

— U kishi qaerda turadilar?

Ayol aytdi, Zohid yondaftarchasiga tez-tez yozib oldi.

— Jamshidni oxirgi marta qachon ko'ruvdingiz?

— Uch-to'rt kun bo'luvdi. Adalaridan xabar olib ketuvdilar.

— Bu yerda turmas edimi?

— Shu yerda turardilar. Safarda ko'p bo'lardilar-da. Ishlari shunaqa...

— Qaerda ishlardi? Maktabda emasmi?

— Bilmasam... Yoshlar o'zingizga ma'lum-ku, shamoldek uchib yurishadi.

— Men... faqat xabar bergani kelmaganman. Uyni ko'rib chiqishim kerak.

— Voy... adalari sezib qolsalar...

— Boshqa iloj yo'q, meni ham tushuning. Mana, order.—Zohid shunday deb ruxsatnomani ko'rsatdi.

— Ishonaman, qog'ozingiz kerakmas. Faqat... sezib qolsalar... Yomon bo'ladi-da... Ertami-indin kelsangiz-chi?

— Erta-indin ham ahvol shu bo'ladi-ku?

— Yo'q... Men adalarini kasalxonaga yotqizamanmi, deb o'ylovdim. Jamshidjon ham oxirgi kelganlarida shunday devdilar. Endi... bunaqa bo'lganidan keyin... bu yerda ham is chiqarish kerak. Xayri-xudoyi qilish kerak. Kasalxonaga yotqizmasam bo'lmaydi. O'sha yerda qarayman. Siz xotirjam bo'ling, narsalariga tegmayman. Tegsam, Xudo ursin! Zohid papkasidan tashrif qog'oz chiqarib, ayolga uzatdi:

— Qasam ichmang. Kasalxonaga yotqizganingizdan so'ng, menga xabar bering.

Tanishingiz bormi yo biz aralashaylikmi?

— Bor, siz tashvish chekmang. Akam o'sha yerda ishlaydilar.

Zohid xayrlashib, iziga qaytdi. Yigirma qadamcha bosib, orqasiga o'girildi. Ayol hamon eshik oldida turardi.

«Nimaga bu ayolga ishona qoldim? Rahmim kelganidanmi? Shu holni Hamdam akaga aytsam, meni kalaka qilardi. «Bu sohada bizning eng katta dushmanimiz — rahmdillik»

deydi. Balki shundaydir. Jinoyatchiga rahm qilsang, u seni berahmlarcha o'ldirishi ham mumkin. Lekin barcha jinoyatchi emas-ku? Hozir uyga bostirib kirganida nima bo'lardi? O'g'lining o'limini sezgan otaning joni uzilishi hech gap emas. Bittagina nojo'ya harakatim bilan uning o'limiga sababchi bo'larmidim? Ha... Lekin meni hech kim qotil demas edi. Holbuki uning o'limiga men sababchi bo'lardim. Qiziq hol... Ko'pchilik infarktdan o'ladi. Surishtirib kelinsa, uni kimdir bir soatmi yo bir kunmi oldin qattiq xafa qilgan bo'lib chiqadi. O'sha xafagarchilik yuragiga ta'sir etgan... Lekin o'sha ranjitgan odamni hech kim ayblamaydi. Yuragiga xanjar ursa, darrov qamaymiz. Yomon so'z yurakka sanchiluvchi ko'zga ko'rinmas xanjar emasmi?..» Zohid shu fikrga kelib, ichkari kirmagani uchun o'zini ayblamadi. Uydan bir oz uzoqlashgach, Jamshidning tutingan akasi haqidagi ayolning gaplari uni shartta to'xtashga majbur etdi. «Mahmudjon, dedimi?» Tanish ism. Qaerda uchratganman? Ha, Asadbekka yaqin odamlardan biri Mahmud edi. O'sha emasmikin? Qiziq, ularga kim xabar berdi? O'likni olib chiqib ko'mishga ham ulgurishibdi... Bu oddiy odamning qo'lidan keladigan ish emas...» Zohid orqasiga o'girildi. Ayol ko'rinmadi.

2

Bu bolaning turqi sovuqroq edi. Birovdan so'kish eshitsu ko'zini lo'q qilib indamay turaverardi. Keyin esa... o'z bilganidan qolmas edi. Ba'zan maqtov ham eshitardi. Shunda U sovuqqina tirjayib qo'yardi. Turqi-tarovatida sovuqlik zuhr etgani uchunmi bu mahallaga ko'chib kelishganidan beri bolalar Uni qatorlariga qo'shishmasdi. To'p tepishsa ham, chillak o'ynashsa ham davraga chorlashmas edi. U ham «meni o'yinga qo'shinglar», deb yalinmasdi. O'yinni tamosha qilib turaverardi.

Ular uch mahalla naridagi uyda yashashardi. Aka-ukalar tor hovlida siqilib qolishgach, otasi shu mahalladagi shinam uyni sotib oldi. Uzoqdan emas, uch mahalla naridan ko'chib kelishgan bo'lsa ham U bolalar orasida «kelgindi» degan nom oldi. Uni «gap ta'sir qilmaydigan bez edi», desak xato gapirgan bo'lamiz. Bolalarning o'yinga qo'shmasliklari, ayniqsa «kelgindi» deb chaqirishlari Uning g'azabini keltirardi. Ammo g'azabga oshno bo'lib qolmaslik uchun o'zida kuch topa olardi. U zohiran tengdoshlarining o'yinini kuzatardi. Xayoli esa bu bolalar ustidan hukm o'tkazish yo'llarini izlash bilan band bo'lardi. Bir necha kun ichida U rejasini pishitdi. Otasi Maskovga qatnaydigan poezd restoranida ishlardi. Shuning uchun ham uylarida bu shaharda topilishi qiyin bo'lgan sigaret, shokolad, saqichlar ko'p edi. Mollar vaqtida sotilmagani uchun ba'zan to'planib qolardi. Otasi ko'pincha yo'lda, onasi esa mollarni qayta-qayta sanashni yoqtirmas edi. U mana shundan foydalandi. Bir kuni maktabdan qaytdi-yu, ikkita «VT» sigaretini cho'ntagiga solib, kinoxona tomon yurdi. Kinoxona ikki ko'cha narida, shu atrof mahallalarining zo'rlari shu yerga makon qurishgan edi. Bolalar bulardan qo'rqishardi. Zo'rlarning zo'ri — Shomil degan g'ilay yigitcha erta-yu kech shu yerda. Kinoxona atrofida u o'zini podshoday his etar, atrofidagi bolalar esa unga mulozimday xizmat qilishar edi.

U kinoxona ro'parasidagi anhor qirg'og'ida ikki bola bilan gaplashib o'tirgan G'ilay Shomil tomon dadil yurdi. G'ilay yo'lga orqa qilib o'tirgani uchun uning yaqinlashganini sezmedi. U G'ilayga yaqinlashib, to'xtadi. Indamay turaverdi. Yo'lga yonbosh o'tirgan, G'ilayning o'ng tomonidagi bola Unga qarab: «He, chumo, ishing bormi?» deb so'radi. U indamadi, bolaning «chumo» deb haqoratlaganini diliga tugib qo'ydi. G'ilay Unga o'girilib qarashi bilan cho'ntagidagi sigaretni olib uzatdi. G'ilay sigaretlarni olib, yonidagi boladan so'radi: — Kim bu?

— Tomi ketganlardan bittasi-da,— dedi bola. Bu gap ham Uning diliga tugildi.

— Sigaret olib kelishni senga kim buyurdi? — deb soʻradi gʻilay.

— Hech kim.

— Oʻzingcha olib keldingmi?

— Ha.

— Nima uchun?

— Sizni yaxshi koʻraman.

— Yaxshi koʻrasanmi? Voʻ, klass! Nima uchun?

— Siz — zoʻrsiz!

Bu baho Gʻilayga yoqib, xaxolab kulib yubordi.

— Eshitdilaringmi, voʻ, klass! — dedi sheriklariga qarab.

— Oʻ, bor, quloqqa lagʻmon osma,— dedi oʻng tomonda oʻtirgan bola.

— Toʻxta, haydama,— dedi gʻilay Shomil,— ke, bratishka, oʻtir. Kallang bor ekan, sen ham zoʻr boʻlib ketasan. Oting nima?

— Hosil.

— Klass! Zoʻr ot! Sen proʻsta Hosil emas, Hosilboyvachcha boʻlasan. Ketvorgan boyvachcha boʻlasan! — Shomil shunday deb uning yelkasiga urib qoʻydi. Sigaretni ochib bittasini labiga qistirdi, soʻng sheriklariga tutdi.

U ertasiga ham sigaret olib keldi. Taklifni kutmayoq, Gʻilayning yonidan joy oldi. Bundan bolalarning gʻashi keldi, ammo Gʻilay indamagani uchun ular ham mum tishlab qolaverishdi. Shu-shu boʻldi-yu, U gʻilay Shomilning yonidan doimiy joy oldi. Maskovdan kelgan toza aroq (Shomil shunday deb baho berdi)lardan birini olib chiqqach, martabasi yana ham yuqorilaganday boʻldi.

Bir kuni oqshom chogʻi Shomilning yonidan qaytayotib koʻchasidagi bolalarning toʻp oʻyiniga duch keldi. Oʻyinga bir oz qarab turdi. Toʻp yonidan oʻtayotganida shartta tutdi-da, ustiga oʻtirib oldi. Uni «kelgindi» deb mensimaydigan bolalardan biri:

— Koptokni bu yoqqa choʻz! — deb buyurdi.

U tirjayib qoʻydi. Joyidan jilmadi. Uning maqsadi janjal chiqarish edi. «Yana bir doʻq ursin, soʻksin, keyin koʻradiganini koʻradi», deb oʻyladi. Lekin u bola boshqa baqirmadi, soʻkmadi. Toʻgʻrirogʻi, soʻkishga ulgurmadi. Boshqa bir bola kelib, qulogʻiga nimadir deb pichirladi. Aftidan: «Bu bilan hazillashma, Shomilning odami», dedi shekilli.

Doʻq urgan bola unga oʻqrayib qaradi-da, burilib ketdi. Oʻyin buzildi. Uning janjal chiqarish maqsadi amalga oshmadi — qalʼa jangsiz taslim boʻldi. Bu Uning birinchi gʻalabasi edi! U choʻntagidan pichoqcha chiqarib, toʻpni ikkiga boʻldi. Tarqalmay turgan bolalardan biri «koptogim!» deb yubordi. U esa ishshaydi. Magʻrur holda choʻntagidan bitta oʻn soʻmlik chiqarib, boʻlingan toʻp ustiga tashladi.

— Oʻynaydigan boʻlsalaring, tuzukroq koptokda oʻynalaring,— deb magʻrur qadamlar bilan uyiga qarab ketdi. Bu — uning kibr yoʻlidagi dastlabki qadami edi. Koʻp oʻtmay xoinlik koʻchasidagi qadamini ham qoʻydi. U Shomilning oʻgʻirlik qilishini aniq bilmasdi, ammo gumoni bor edi. Bir kuni gap orasida otasining yaqin doʻsti boy ekani, savdogar ekanini aytdi. Shomil esa uyida nimalar borligi bilan qiziqdi. U bilganicha aytdi. Shomilga shu bilganlarining oʻzi kifoya qildi. Ikki kundan soʻng uni maktabidan, dars paytida chaqirtirdi.

— Bratishka, hozir paxaningning ogʻaynisinikiga borasan. Oti nimaydi, Hasanmi? Ha, opoqingga aytasan: «Hasan amakimni mentlar tutib oldi, narsalarni gum qilar ekansiz», deysan.

Unga bir gapni ikki marta tushuntirishning hojati yoʻq edi — Shomil aytganiday qildi. Uning hovliqib aytgan gapini eshitib opoqisi tamom gangib qoldi. Bir oz nima qilarini bilmay talmovsirab turdi-da, soʻng: «Voy, aylanay sendan», deb ichkariga boshladi. U esa oʻzini goʻllikka solib yordam berdi. Har xil qimmatbaho matolar, kiyimlar tugildi, tilla

taqinchoqlar o'raldi. Endi qo'shninikiga olib chiqib yashiramiz, deb turishganida eshik qo'ng'irog'i jiringladi. Opoqi qo'rqqanidan tugun ustiga o'tirib oldi. U eshikni ochdi. Qarasa — qora «Volga», bashang kiyingan ikki yigit. «Bu kimning uyi?» deb so'rab ham o'tirishmadi. «Biz tintuv qilgani keldik», deb ostona hatlashdi. Semizligidan yurganida hansirab qoladigan opoqi tugun ustida haykalday qotgan, oyoq-qo'lining yengil titrashidan uning hali hayot ekanini payqash mumkin edi. Yigitlar zinaga yaqinlashganda unda yana bir jon nishonasi sezildi: «Voy o'ldim, voy xonavayron bo'ldim», deb fig'onini boshladi. «Sizlar kimsizlar, o'zi? Tintuvga ruxsat qog'ozinglar bormi?» deyish xayoliga ham kelmas edi. Nazarida eri qamoqda azob chekmoqda, hozir uni ham olib borib ilon-chayon bilan to'la zindonga tashlashadi.

— Agar mollarni yashirmay o'z xohishingiz bilan topshirsangiz, eringizning gunohi yengillashadi. Uch-to'rt oyda eson-omon qaytadi. O'jarlik qilsangiz, kamida o'n yilga ketadi. Sherik sifatida siz ham qamalasiz, uyingiz musodara qilinadi,— dedi kelganlardan biri.

— Voy, qamalmay men o'la qolay,— dedi opoqi yig'lamsirab.— Mana, hammasi tayyor, hozir o'zim olib borib topshiraman, deb turuvdim, Hosiljon, bolam, sen aytgin, topshirmoqchiydin, a? Ana qo'shnim guvoh, ayt, bolam.

— Ha, topshirmoqchiydilar,— dedi U ming'irlab.

— Sovet kishisining fazilati shunday, — dedi qo'rqitayotgan yigit.— Halollik — sog'lik garovi.

U ayvonga chiqib tugunlardan birining chetini ochib ko'rdi.

— Hammasimi? Yashirmadingizmi?

— Voy, yashirib go'ringa ortmoqlab ketamanmi? Xudo ursin, hammasi shu, ana, guvoh bolam aytsin.

— Qani, bratishka, ko'tar, mashinaga olib chiq.

«Bratishka»... demak, «Shomilning odamlari», deb o'yladi U. Tomoshadan zavqlangan holda, buyurilgan ishni bajardi.

— Ertaga soat o'nda idoraga borasiz. Tilxat yozib beramiz.

Ular shunday deb chiqib ketishdi.

Tomoshani-ku, ko'rib maza qildi. Ayni choqda, tomosha nima bilan tugashini fahmlab, javoblarini ham puxtalab qo'ydi. Shomil o'shanda Unga qoyil qolgan edi. Boshqa bola bo'lganida yugurib kelardi, «endi nima qilaman», deb zir titragan bo'lardi. Yoki uyidan qochib ketardi. U esa parvoyi palak — quyosh botishini kutib, uyida o'tirdi.

Quyosh botdimi, demak, bozordagilar ham uy-joylari borligini eslashadi. Kun bo'yi ming qiyofaga kirib, dam aldab, dam yalinib, dam maqtab, Xudodan emas, nazoratchilardan qo'rqib charchagan bozorchilar so'nggi hunarlarini ishga solib, avtobusga kira haqi to'lamay, uylariga yetib oladilar. So'ng yostiqaqqa yonboshlab pul sanaydilar. Ana shu pulni sanash chog'ida bir kunlik hordiq ko'tariladi... Hasan aka esa bu shom yostiqaqqa yonboshlashga, pul sanashga ulgurmaydi. U Hasan akaning uyga kirib kelishini, xotini bilan uchrashishini o'zicha ko'z oldiga keltirib kulimsirab qo'yadi.

...Shubhasizki, Hasan aka uyga kirib kelgach, xotini dovdiraydi. Otasi go'rdan qaytib kelsa bunchalik ajablanmas, ammo «kamida uch-to'rt oy qamoqda o'tirishi lozim bo'lgan» erining kirib kelishidan hayron bo'ladi.

— Voy, Xudoyimdan aylanay, qo'yib yuborishdimi, a? — deydi xotin.

— Kim qo'yib yuboradi? — deb ajablanadi er.

So'ng... boshlanadi. So'ng... g'azab otiga mingan er-xotin uzun-qisqa bo'lib kirib kelishadi.

Shunday bo'ldi. «Onaginangni Uchqo'rg'ondan ko'rsataman!» deb Hasan aka do'q urdi. «Yergina yutkur, pismiq», deb xotini qarg'adi. Ularga otasi bilan onasi qo'shildi. U esa

kiprik qoqmay turaverdi. Faqat otasi urib yuborganidan so'ng tilga kirdi. U otasidan hech bo'lmasa bir shapaloq yeyishini, shapaloqdan keyin musht tushib qolmasligi uchun yig'lamsirab baqirishi lozimligini ham hisobga olgan edi.

— Urmang! Agar ursangiz, bularning uyini yoqib ketishadi.

— Kim yoqadi? — deb so'rashdi baravariga.

— O'sha odamlar.

— Sen ularni taniysanmi?

— Yo'q. Ko'chada turuvdim. Bittasi keldi. Hasan akangnikiga kirib shu gapni aytasan, dedi. Men aytmayman, dedim. Aldayotgan bo'lsangiz, meni o'ldirishadi, dedim. U kishi «agar seni birov chertsa ham mana shu uyni yoqib yuboramiz», dedi. Agar kirib

aytmasang, seni so'yamiz, deyishdi. Mana bu yerimga pichoq tiqib olay dedi,— U shunday deb barmog'ini bo'g'ziga niqtadi. Onasi Uning gapiga chippa-chin ishonib, qo'rqib ketdi. U esa gapi ta'sir eta boshlaganini sezib, so'nggi, hal qiluvchi zarbani berdi:

— Ishonmasangiz mentlarga xabar qiling. Hammasini aytib beraman. Ular o'g'rilarini topishadi.

— Mentlaring kim? — dedi opoqisi tushunmay.

— Milisa,— deb po'ng'illadi U.

— Adasi, gapi to'g'ri, a?

— Yo'q, milisaning keragi yo'q. Ularni o'zimiz topamiz. Hasanjon oshna, buni menga qo'yib bering, bilganlarini joniga qo'shib bo'lsa ham sug'urib olaman. Topilmasa, mollarning teng yarmi mening bo'ynimda.

Ular chiqib ketishgach, otasi yana iskanjaga oldi. Yana urdi. Endi onasi yonini oldi.

— Aytmam o'ldirishardi, deyapti-ku? Shularning moli deb mening bolam o'lib ketishi kerakmidi?

— Hovliqma, e galvars, buningni qo'rqitishgan. Bu hezalak bitta gapga laqqa tushgan.

— Laqqa tushmadim. Qo'rqqanim ham yo'q. Men hezalak emasman,— dedi U dadil.— O'ldirmasligini bilardim. Lekin boshqa ishni albatta qilardi.

— Qanaqa ishni?

— Hasan akaniki bo'lmasa, biznikiga kirishardi. Shu ko'chadan ikkita uyni mo'ljallashgan ekan.

Shu gapi boshi uzra quyuqlashayotgan abri baloni tarqatdi. Otasi shashtidan tushdi, onasi Uning aqliga tasanno aytdi.

U quruq qolmadi o'shanda. Cho'ntagi pulga to'ldi. Shomil uchun qilib yurgan barcha xarajatlari qopladi. «Sizga bildirmay sigaret sotuvdim», deb onasiga ham puldan berib, olqish oldi. Qolgan pulni Shomilning atrofidagi bolalarni iydishga sarflay boshladi.

Shomil boshqalarga nisbatan ko'proq unga ishonardi. Shu ishonch tufayli Shomilning katta akalari davrasiga kirib bordi. Katta akalar bilan Uning orasida Shomil bor edi. Uni yo'ldan olish, katta akalarga vositachisiz yaqinlashishni o'yladi. Bir necha uyni o'marishda yordam bergach, katta akalar ham uni yaxshi ko'rib qolishdi. Ana o'shanda u aqlini ishga soldi. Shomilni mustaqil ishlashga unday boshladi. Shomil yoniga uch bolani olib, u ko'rsatgan uyga tushdi. U esa o'sha zahoti militsiyaga xabar qildi. Bir marta sudlangan Shomil qulog'ini ushlab ketdi. U esa olg'a boraverdi. Avval kinoxona atrofining mutlaq xo'jayini bo'ldi. Shomil bolalarni kuch bilan ushlab turardi. U esa puli bilan ushladi. Shomil qamoqdan qutulib chiqqanida Uning ta'sir doirasi ancha kengaygan, oddiy Hosil emas, chindan ham Hosilboyvachchaga aylangan edi. Shomilga xiyonat qilgan bo'lsa ham, qamoqdan chiqishini aniqlab, o'zi kutib oldi. Shohona izzat ko'rsatdi.

— Xoinligingni bilsam ham seni sotmadim,— dedi Shomil unga.

— Siz — zo'rsiz! Sotmasligingizni bilardim.

— Nimaga atrofimda pashshaxo'rda bo'lyapsan, endi qo'rqyapsanmi?

— Sizdanmi? — U kuldi.— Men hech kimdan qoʻrqmayman. Siz menga keraksiz. Men esam sizga kerakman. Siz — zoʻrsiz, lekin katta ishlar qoʻlingizdan kelmaydi.

Shomil bir-ikki kun surishtirib, mavqeini aniqlagach, Unga tobe boʻla qoldi. Ilgarilari U Shomilning yonidan jilmagan boʻlsa, endi Shomil uning yonidan jilmaydigan boʻldi. Gʻilayning oʻqrayib qarashiyoq koʻpchilik koʻngliga gʻulgʻula solardi. Ana shu qarash tufayli ayrim ishlar «Tinch yoʻl bilan hal etilar edi»...

Hosilboyvachcha hali keng qanot yoymasdan avval Asadbek pinjiga kirishga urinib ham koʻrdi. Uning niyati qalʼa ichiga oʻtib, soʻng asta yemirish edi. Biroq qalʼa sarkardalari U oʻylagandek anqov emas edilar — yaqinlashtirmadilar. Asadbek Uning turqini koʻrgandayoq ensasi qotdi. Chuvrindi Uning tarjimai holi bilan erinmay qiziqib, Asadbekni xavfdan ogoh etdi. U hatto Kesakpolvonga ham yoqmadi. «Bu mijgʻovning qoʻlidan faqat mijgʻov ishlar keladi», dedi. Na iloj, yoʻli toʻsilgan ekan. U ham anoyi emas, indamay orqasiga qaytavermaydi. Qalʼani qamal qiladi. Oʻn yilmi, yigirma yilmi, qamal qilib turaveradi. Oxir-oqibat qoʻlga oladi. Soʻng qoʻporib tashlaydi.

Keyingi voqealar, ayniqsa Qilich Sulaymonov voqeasi unga qalʼa nuray boshlaganidan dalolat berdi. U avvaliga vinzavod boshqoniga yordam berdi. Soʻng qoʻl-oyogʻini bogʻlab egasiga topshirdi. Qilich Sulaymonov Hosilboyvachchaga suyanaman, deb goʻllik qildi. Bolalikdagi voqealar, gaplar uning esidan chiqqan edi, Hosilboyvachchanning esa xotirasi tiniq, oʻyinga qoʻshmagan, «kelgindi» deb haqorat qilgan bolani u hali unutmagandi. Qilich Sulaymonov bahonasida Asadbekka qarshi olib borayotgan pinhona urushi yashirin holatidan chiqa boshladi. Elchinni toʻyga taklif etib sharmanda qilganida buni koʻpchilik sezdi. U davri-davroni kelayotganini sezdi. Ayniqsa Jamshidning oʻlimi «dushman lageri»ning parokandalikka uchrayotganini ayon etdi.

Chuvrindinikiga fotihaga bordi. Maqsad — fotiha oʻqish emas, maqsad — Asadbekning, aʼyonlarining rang-roʻyini koʻrmoq, kayfiyatlari qanday ekanini aniqlamoq edi. Asadbekni ham, Kesakpolvonni ham uchratmadi. Uni Chuvrindining yolgʻiz oʻzi, sir bermagan holatda kutib oldi.

— Kimning ishi ekan bu? — dedi Hosilboyvachcha.

— Dunyoda gʻalamislar kammi? — deb javob berdi Chuvrindi.

— Harholda gʻaflatda qolibsizlar. Bek akamga ayting, gʻaflat yomon narsa. Bu ikkinchisi, a?

— Ha, ikkinchisi.

— Bizga xizmat bormi? Topaylik oʻsha gʻalamislarni.

— E, boyvachcha, tashvish chekmang. Oʻrganning nonini yarimta qilmaylik.

Gʻalamislarni topish — ularning yumushi. Biz tirikchilik orqasida tinchgina yurgan odamlarmiz...

Shu suhbatning ertasiga «Asadbekning qizi oʻzini osibdi» degan tahlikali xabarni eshitgach, unga koʻp narsa oydin boʻldi. «Bek aka tugabdilar, asfalasofilinga joʻnashlariga bir qadam qolibdi», deb qoʻydi.

Shu kuni Hosilboyvachcha qamal holati yakunlanganini angladi.

3

Zelixon biron gʻalva chiqmogʻini kutgan edi. Ammo bu qadarli fojia yuz berar, deb oʻylamagandi.

Beozorgina tong otdi. Bu tongni Ismoilbey odati boʻyicha namoz bilan, kichkintoylar uyqularida koʻrayotgan shirin tushlari bilan kutib olishayotgan edi. Ahadbeyning iltimosiga koʻra bu uyda tunagan Zelixon uxlaganday boʻlmadi. Har yarim soatda shovqin solib oʻtuvchi poezdning guldiragiga bu xonadondagilar koʻnikib qolgan,

uxlayverishadi. Ismoilbey bomdodni o'qiyotganida yana bir poezd o'tdi-yu, Zelixon o'rnidan turib ketdi. Ahadbey ham uyg'oq edi, oshnasining turganini ko'rib, u ham qaddini ko'tardi.

Ismoilbey namozni ado etib bo'lganidan keyin ham joynamozdan jilmadi. Otasining uzoq o'tirib qolganidan ajablanib, Ahadbey unga qarab-qarab qo'ydi.

Quyosh ko'tarilganida bolalar ham turishib, barchalari birga o'tirib nonushta qilishdi.

— To'yni bekor qoldirding, oshna, mana, hammasi tinchiganga o'xshaydi,— dedi Zelixon choy icha turib.

— Tinchigani rost bo'lsin,— dedi Ahadbey.— Endi to'yni qovun pishig'ida qilamiz.

— Inshoolloh,— dedi Ismoilbey o'ychan.— Bandalariga insofu tavfiq bersin. Zulmdan asrasin. Ya bani Odama! Inni harratu-z-zulma ala nafsii va jaaltahu baynakum muharraman fala tazalamuu.

Odamlar bilan gaplasha turib, ora-orada o'zicha pichirlab qo'yish Ismoilbeyning odati edi. Bu safar pichirlamay, hamma eshitadigan qilib arabchalab gapirishi Zelixonni ajablantirdi.

— Gapingizga tushunmadim? — dedi u.

— Tushunmadingmi? Ha, bu hikmatni anglash qiyin. Anglagan taqdirda ham amalga oshirish mushkuldir. Boshqalarni qo'yatur. Mana, sen, anglaganingda ham ijro etolmaysan.

— Shu qadar befahmmanmi yo ojizmanmi? Qani, ayting-chi. Balki...

— Oллоh subhanahu va taolo aytadiki, «Ey odam farzandlari, men zulmni o'zimga harom qildim va uni sizlarning o'rtalaringizda ham harom qildim. Bas, bir-birlaringizga zulm qilmanglar».

— Yaxshi gap ekan,— dedi Zelixon.— Lekin menga tanbeh berganingizga tushunmadim. Men hali birovni o'ldirmaganman. To'g'ri, urganman, o'marganman, lekin o'ldirmaganman.

— Zulm faqat o'ldirishdan iborat emasdur. Yomon so'z aytib birovning dilini og'ritish ham zulmdir.

— Endi bu yog'ini juda tor olib yubordingiz. Ba'zan shunaqa holat yuz beradi-ki, biron ablahni o'ldirib faqat savob topasiz. Mana, Selimni do'pposladim. Ahadbey ko'rdi. Aslida qilmishi uchun uni o'ldirishim shart edi.

— Al qasosu minal Haq! Jazo berishga senda huquq yo'q. Jazolovchi qodir Xudodir.

— Xudo u ablahni jazolagunicha, dunyoni ostin-ustin qilib yuboradi.

Ismoilbey Zelixonga gap uqdirib bo'lmasligini bilgani uchun «Bandalaringga insof ber», deb pichirlab qo'yib, bahsni to'xtatdi. Zelixon gapni chuvalamadi.

Dasturxon yig'ishtirilayotgan paytda ko'chaning narigi betidagi qo'shni ko'rindi. Ko'cha eshik ochiq edi, shu sababli «Domlajon, uydamisiz?» deb kirib kelaverdi. Uch-to'rt kundan beri soqol olishga hafsala qilmagan ellik yoshlardagi kishi Ismoilbey bilan qo'shqo'llab so'rashdi. Dasturxonni qayta yozishmoqchi edi, unamadi.

— Bozorga bormoqchiman, domlajonni bir ziyorat qilay, dedim. Ko'chaga chiqib qaragam, darvozamning tepasiga chorsi bog'lab qo'yilibdi. Yap-yangi, deng. Yechib, belimga bog'lab oldim, — u kulimsirab belbog'ni ko'rsatdi. — Hoynahoy domlajonning nabiralari bog'lashgandir, sovchi qo'ymasdan oldin turklar shunaqa qilarmikin, deb fikr qildim.

— Yigitali aka, bizda bunaqa odat yo'q. Sovchi qo'yishga hali besh-o'n yil bor.

— Endi bu bir omadi gap-da, Ahadbey inim. Hozirdan chorsi bog'lab turilsa, chorsidan yalchib qolarmidik, deyman-da. — U shunday deb kuldi-da, ajablanib qarab turgan Zelixonga ko'zi tushib, jiddiylashdi. — Bu hazil, domlajon, omadi gap shuki, men munday qaragam, yana uch-to'rt darvoza tepasiga bog'langan. Shunga boshim garang

bo'ldi. Bozorga borishga ham oyog'im tortmay qoldi. Yo'ldan qaytdim. Yuragimga bir g'ulg'ula oralaganga o'xshaydi.

Yigitalining keyingi gapini eshitib, Ismoilbey boshini egdi. Uning yuragi bir necha kundan beri notinch edi. Bir necha kundan beri ko'zini yumdi degunicha, ona yurti Mesxetiyan ko'radi. Dengiz mavjlari ko'zlarini quvnatadi. Dengiz sohilida, qirg'oqdagi mayda toshlarni ohista silayotgan ojiz to'lqinlarni bezovta qilib yugurayotgan ishtonchan bolani ko'radi. «Sen kimsan?» deb so'raydi ajablanib. Bola qiqirlab kuladi. «Men — o'zingizman, men — Ismoilbeyman. Men bunda bobomni kutayotirman». Hayotni faqat shodlikdan iborat deb o'ylovchi bola — Ismoilbey qiyqirib, quvnaib yuguradi. Dunyodan rizqi uzilay deb turgan qariya — Ismoilbey esa unga havas bilan qaraydi. Unga ergashib yugurgisi keladi. Ammo oyoqlarini yerdan uza olmaydi. Bola — Ismoilbey yuguradi. Sachragan suv tomchilari quyosh nurida zumrad misol bir tovlanish beradi-yu, yana o'z o'rniga qaytadi. Bolaning quvnashidan dengiz ham mast, quyosh ham yayrab nur sochadi... So'ng... dengizning ufqqa tutash yerini yondirib quyosh botadi. So'ng Oy ko'tarilib, bu yong'indan aziyat chekkan dengiz yuzini silab, ovutadi. Oy nuri dengiz uzra uzun poyandoz soladi... Shu onda poyandoz ustida bobosi ko'rinadi. Bola — Ismoilbeyni ko'tarib, yelkasiga o'tqizadi. Iziga qayta boshlaydi. Bola xursand. Bobosi g'amgin. Indamaydi. Nur poyandoz bo'ylab yuraveradi. Qariya — Ismoilbey bobosini chaqiradi. Javob bo'lmaydi. So'ng u ham poyandozga oyoq qo'yadi. Yuraveradi, yuraveradi... Oxiri dengiz tubiga qarab tusha boshlaydi. Bola — Ismoilbey bilan bobosini suv yutadi. Uning esa nafasi qayta boshlaydi... Cho'chib uyg'onadi. Kalima keltiradi... Necha kundan beri ahvol shu. «Bu nimadan darak beradi?» deb o'ylaydi. O'y o'ylab, o'yining nihoyasiga yeta olmaydi.

Yigitalining gapi xavotirini yana uyg'otadi.

— Kimlarning uyiga chorsi bog'lanibdi? — deb so'radi Ismoilbey.

— Haydarali, Muhsinali, Ziyodali, Niyozali...

Bu mahallada o'zbeklarga nisbatan turklar ko'proq edi. Yigitali nomini tilga olgan odamlar o'zbeklar bo'lgani uchun, Ismoilbeyning gumoni haqiqatga aylanganday bo'ldi. Lekin Yigitaliga sir boy bermadi.

— Yigitali, siz bozorga bahuzur boravering. Bu bolalarning bir o'yini bo'lsa kerak-da.

Yigitali chiqib ketgach, Ismoilbey Zelixon bilan Ahadbeyni yoniga chorladi:

— Bu o'yinda bir shumlik bor ko'rinadi, — dedi u. — Ziyrak bo'linglar. Kimdir o'zbeklarning uylarini belgilab chiqibdi. Shu uylarga balo yog'ilmasin, ziyrak bo'linglar. Zelixon nonushtadan keyin ketmoqchi edi. Bu gapni eshitib, joyidan jilmadi.

Barchalarining ko'ngliga bulut soya tashlagan, biroq ular bu bulutning nomi ofat ekani, undan tez orada yog'ajak ofat yomg'irining necha shirin jonlarni sug'urib olmog'ini, necha odamlarning sargardonlik balosiga muhtalo etmog'ini bilmas edilar.

Bu tong quyosh beozorgina bosh ko'targan edi. Odati bo'yicha beozor nur sochardi.

Ajabki, bu beozor nur-dan g'ofil bandalar ham, ahli shaytanat ham nur emardi.

Ofat buluti kutilmagan tezlikda, kutilmagan yovuzlik do'lini yog'dirib bu mahallaga ham yetib keldi. Bulutning sovuq shabadasini avval Yigitali keltirdi. U hovliqib kirdi-da:

— Domlajon, omadi gap shuki, dam g'animat! Turklarning uylariga o't qo'yishyapti! O'zlarini kaltaklashyapti, qochinglar! — dedi.

— Kim yoqyapti, kim uryapti? — deb so'radi Zelixon.

— Kim bo'lardi? — dedi Ahadbey unga javoban. O'g'lining zaharli gapini eshitgan Ismoilbey bosh chayqadi:

— Unday gumon qilma, o'g'lim. Non bergan jon olmaydi.

Mahallaning kunbotar etagidan quyuc qora tutun o'rlay boshladi.

— Qaranglar! — dedi Yigitali.

— Bolalar qani?! — deb baqirdi Zelixon. — Tez bo'li!

Ular ko'chaga chiqishganida olomon ko'rindi.

— Biznikiga, biznikiga kiringlar, — dedi Yigitali hovliqib.

Fikrlashmoqqa, maslahatlashmoqqa fursat yo'q edi. Hammalari vahima to'riga o'ralgan holda Yigitalinikiga otilishdi.

— Darvozaga bog'langan chorsining ma'nosini endi tushundingizmi? — dedi Zelixon. — O'zbeklarning uyini belgilashgan, bu uylarga tegishmaydi.

— Men ahmoq, uni yechib olibman, — Yigitali shunday deb, ko'chaga chiqdi.

Odamlarning hayqiriqlari, faryodlar, yonayotgan uylarning tomidagi shiferlarning otash zabtiga chidamay qarsillab yorilishi — hammasi ayqash-uyqash bo'lib ketdi.

Olomon Ismoilbeyning uyiga yaqinlashganida Yigitali ularning yo'lini to'smoqchi bo'ldi.

— Hoy, yaxshilar, bu uyda domla turadilar. Tegmanglar, Xudodan qo'rqinglar!

Olomonni boshlab kelayotgan malla odam unga tanish ko'rindi. Biroq uni qaerda ko'rganini bu sarosimada eslay olmadi. Malla benzin to'ldirilgan plastmas idishni qo'ltilqab olgan edi. Yigitali uni qo'lidan ushladi.

— Birodar, bu uyga tegmanglar. Domlaning uyi. Bolalarimizni o'qitgan.

— Nari tur! — malla shunday deb so'kindi-da, tirsagi bilan qattiq turtdi.

Yigitali shundan keyin esladi: buni kecha oqshom chog'i shu ko'chada ko'rgan edi. U o'ziga o'xshagan uch-to'rttasi bilan ko'zlari olazarak holda ko'chadan sekin o'tib borayotganida Yigitali: «Birodarlar, birovni qidirypisizlarmi?» deb so'rab, «Ammangning erini, bor ishingni qil», degan javob eshitgan edi.

Ko'krigidan zarba yegan Yigitali achchiqlandi-da, uni yoqasidan oldi:

— Tegma, deypman senga, itdan tarqagan!

Malla uning oyog'iga zarb bilan tepdi. Yigitali og'riqqa chidolmay cho'kkalab qolganida jag'idan tepki yeb, cho'zildi. Malla bir oyog'i bilan tomog'ini ezgan holda ustidan benzin quya boshladi. Ana shu onda Zelixon eshikdan mo'raladi. Mallani tanidi — Fedya! U

yashin tezligida eshikni ochib, ko'chaga otildi. «Fedya!» deb baqirdi. Fedya ovoz

qayoqdan kelganini fahmlamay turib jag'iga tushgan musht zarbidan qalqib ketdi.

Qorniga tushgan tepkidan bukchayib, qo'lidagi idishni tushirib yubordi. Zelixon hushidan ketayozgan Yigitalini turg'izmoqchi bo'ldi.

— O'zlaringning o'zbeklaringni o'ldirtirib tomosha qilib turasanlarmi! — deb baqirdi Zelixon olomonga qarab.

— Urlaring, bu turkni! — deb baqirdi jon achchig'ida Fedya. Shu zahoti Zelixon gardanida og'riq sezdi. Yigitalining: «Birodarlar, bu turk emas!» degan baqirig'ini eshitdi. Eshitdi-yu, hushidan ketdi. Dimog'iga achchiq tutun kirib, ko'ngli aynidi.

II b o b

1

«Man zalla fi nafsihi rafa'allohu qadrahu va man azza fi nafsihi azallahu fi a'yuni ibodih»*.

Asadbek bu hikmatdan bexabar edi. Bola chog'ida, bunday hikmatlar qalbiga muhrlanishi lozim bo'lgan pallada otasi urushda edi. Onasi tirikchilik tashvishidan ortmasdi. Mahalladagi qari-qartanglar ham bolalarga odob o'rgatish yumushiga befarq bo'lib qolgan edilar. Go'yo ular urush tamom bo'lganidan keyin ham hayot davom etajagini, jamiyat yaxshi xulq egalariga muhtoj bo'lajagini unutgan edilar. Barcha o'z qayg'usi, o'z tashvishi bilan band edi. Keyinchalik og'ir zamonlar o'tdi. Qorin to'ydi.

Ammo ruh och qolaverdi. Odamlar esa bargsiz, mevasiz daraxtga aylandilar. Asadbekning ruhi baʼzan ochlikdan chirillar, vujudini tilka-tilka qilib tashlardi. U chorasiz, bu yoshda endi ruhini toʻydira oladigan ozuqa topa olmas edi. Ruhi och odamning bu dunyoda umr kechirmogʻi ogʻir, juda ogʻir. Mol-mulk hisobsiz, ammo ruh och. U baʼzan holatiga oʻzi ham tushunmay oʻyga toladi: «Menga yana nima yetishmaydi?» deb oʻziga-oʻzi savol beradi. Savol berishga beradi-yu, javob topa olmaydi. Bu ojiz banda bilmaydiki, boylikda hech qanday ulugʻvorlik yoʻqtur. Boylik — sokinday koʻringan dengiz uzra qurilgan bir qasrdir. Dengiz bir chayqalsa, tamom, qasrdan nom-nishon qolmas. Sirtidan qaragan kishiga balki u baxtli koʻrinar. Asadbek faylasufona fikrlar bilan mashgʻul boʻlmoqni yoqtirmaydi. Mushohada qilmoqni Chuvrindiga chiqargan. Bir kuni u: «Kimning qalbi boʻlmasa — u baxtsizdir», degan edi. Kesakpolvon: «Bunaqa gaplaring bilan miyamning astarini teskari qilib yuborasan», deb soʻzini boʻlgan, Asadbekka esa mana shu hikmat yoqqan edi. Hatto bir necha kun bu hikmatning magʻzini chaqmoqchi boʻlib oʻylanib ham yurdi. Keyin esa... yodidan chiqardi.

Zaynab oʻzini osgach, xotirasining qay bir burchaklarida gʻaflat bosib yotgan bu hikmat uygʻondi. «Mening qalbim yoʻqmi, men baxtsizmanmi?» degan savol uni ogʻir ahvolga solib qoʻydi. Qizining oʻzini osib qoʻyganini eshitib qoʻrqdi. Nimadan qoʻrqdi — bilmaydi. Zaynab oʻgʻirlanib, soʻng qaytib kelgan mahalda, «bundan koʻra oʻldirib yuborganlari yaxshi edi», degan oʻyga ham borgan edi. Qizi ajal bilan yuzma-yuz boʻlganida esa, qoʻrqdi. Kechagina nomus unga hukm oʻtkazgan edi. Shu nomus bandiligida Jamshidga oʻlimni ravo koʻrgan edi. Bugun nomus tuygʻusi uni tark etdi. Bolasining oʻlishi mumkinligi uni qoʻrquvga soldi. Shu qoʻrquv tufayli qizi yotgan uyga kirishga yuragi betlamadi. Manzura fojining sababini bilmas edi. U esa, aniq bilmasa-da, taxmin qilardi. Shu bois uyga kirib qizining koʻziga qarashga botinmas edi. Manzura bir-ikki hovliga chiqib, unga maʼnodor qarab qoʻygach, kirishga majbur boʻldi. Zaynab koʻzlarini shiftga qadab yotardi. Otasi kirganini bilsa ham, hatto kiprik qoqmadi. U oʻzini osganini biladi. Ammo hozir tirikmi yo oʻlikmi ekanini bilolmaydi. Onasining yigʻlamsiragan ovozi eshitadi. Biroq gaplarini durust uqmaydi. Otasi kirdi, tomoq qirdi. Endi u ham «Qizim...» deb gap boshlaydi...

...Kumush oʻlar chogʻida qaynotasi kirar edi. Kumush, ahvoli ogʻir boʻlsa ham bir qoʻzgʻolar edi. U esa qilt etmay yotibdi. U Kumushning taqdiriga yigʻlagan edi, unga kim yigʻlaydi? Shu fikr Zaynabning xoʻrligini keltirdi. Kipriklari pirqirab, koʻzlarida yosh qalqidi. Asadbek buni koʻrdi. Birdaniga uning ham yigʻlagisi keldi. Oʻzini nochor sezdi. «Bolang oldida qaddingni bukma! Hamisha adl tut. Hamisha dadil yur. Bolang seni yerparchin holda koʻrmasin. Dardga taslim boʻlganingni sezmasin. Seni hamisha kuchli deb bilsin va faxrlansin!» — mana shu aqidaga qattiq rioya qilib yashayotgan Asadbekda qaddini bukmoqqa moyillik sezildi. Beldan quvvat, oyoqdan mador ketganday tuyuldi. Ammo ojizlik hissi unga bir daqiqagina hukm oʻtkazdi. Bir daqiqadan soʻng u asliga qaytdi.

— Qizim...

Zaynab boshini burib, otasiga qaradi. Asadbek bu qarashda «Jamshid akamni nega oʻldirdingiz?» degan savolni oʻqidi. Zaynab bu savolni tilga chiqarib soʻragan taqdirida ham javob ololmas edi. Koʻzlarda zuhurlangan savoldan qutulish oson — nigoh olib qochilsa kifoya. Asadbek shunday qildi.

— Qizim... oʻzingni tut. Hammasi yaxshi boʻladi, — dedi. Keyin yana Zaynabga qaradi. — Nima yaxshi boʻladi? Jamshid akamni tiriltirish qoʻlingizdan keladimi? — deb savol berdi Zaynabning koʻzlari.

Javob oʻrniga yana nigohini olib qochdi. Bu holda uzoq turolmasligini bilib, ohista burilidda, uydan chiqdi.

Zaynab otasining izidan qarab qoldi. «Hammasi yaxshi bo'larmish... Bir odam bekordan-bekorga o'lib ketdi. Endi nimasi yaxshi bo'ladi? Ha, men o'lmay qoldim. Bularga shunisi yaxshi bo'ldi. Bir oz o'zimga kelganimdan keyin erim olib ketadi. Vujudimizni yana soxta mehr niqobi bilan chirmab yashayveramiz. Keyin bola tug'iladi... «Bola tug'ilganidan keyin meni o'ldiring», deyman. «Sizga xiyonat qildim», deyman. Yolg'on gapiramanmi? Nima uchun yolg'on gapirishim kerak? O'ldirsin, debmi? O'ldirarmikin? O'ldira olarmikin? Mendan o'lim qochdi...»

Oradan ko'p o'tmay hovlida Elchin ko'rindi.

Bu paytda Asadbek Kesakpolvon bilan katta xonada o'tirar edi. Elchinni ko'rib, Kesakpolvonga «chaqir uni» degan ma'noda qaradi. Kesakpolvon hovliga chiqqunicha Elchinni Manzura qarshilab Zaynab yotgan xonaga boshladi. Manzura ichkari kirmay ostonada qoldi. Shunda Kesakpolvon «Yanga!» deb chaqirdi. Manzura qarashi bilan «kuyovni bek chaqiryapti» degan ma'noda imladi. U xonaga qaytib kirganida Asadbek o'rnidan turib olgan, qo'llari orqasida, boshini sal eggan, qovog'i esa uyulgan edi. «Kuyovini ko'rib, fe'li aynidi-ku?» deb o'yladi Kesakpolvon. Asadbek turib olgani uchun u ham joyiga borib o'tirmadi. Elchin kelmasidan avval ham gaplari qovushmayotgan edi. Kesakpolvon Asadbekning fe'lini yaxshi bilgani uchun «nima bo'ldi?» deb so'rab o'tirmadi. Yupatishga ham harakat qilmadi. U xo'jasi boshiga savdo tushganini fahmladi. Bunday paytda uning yonida bo'lmog'i shart ekanini eslatish ortiqcha. Gap-gapga qovushmasa ham, umuman, gapirilmasa ham mayli, Asadbekning yonidan jilmaydi. Asadbek soqov bo'lsa, u ham soqov, yursa yurar, o'tirsa o'tirardi. Asadbekning jahli chiqqanida yoki yuragi siqilganida Kesakpolvon o'zini bilmaganga oladi. Xo'jayinni gapga solib, ko'nglini yumshatishga harakat qilmaydi. Asadbek qadrdon a'yonining bu qilig'iga ko'nikib qolgan, uning soyaga aylanib yurishi g'ashini keltirmaydi. Hozir ham ko'p yillar mobaynida shakllangan bu an'ana buzilmadi.

Elchin kirib kelganida ular katta xona o'rtasida tik turgan holda gaplashishardi. Elchin ostona hatlab salom berishi bilan Asadbek darg'azab ko'zlarini unga qadadi-da, ustiga tik bosib keldi. Salomiga alik bo'lmadi. Faqat:

— Jamshidda nima qasdingiz bor edi?! — dedi titroq ovozda.

— Jamshidda? — Elchin Zaynabning gaplaridan ajablangan bo'lsa, bu ayblovdan tamom gangidi. — Nima bo'ldi o'zi, hozir eshitdim.

Gapini tugatishga ulgurmasidan Asadbek uni giribonidan oldi.

— Jim yurgin, deganmidim? Qasosingni olgan eding-ku?

— Bek aka, avval gapimni eshiting. Hozir Farg'onadan kelyapman, axir.

— Haydar, Shilimshiq qanday o'ldirilganini ko'rganmiding? — dedi Asadbek uni qo'yib yubormay. — Ayt bunga, ko'rganmiding?

— Ko'rgandim.

— Jamshidni-chi?

— Ko'rdim. Xuddi o'sha daraxtga osib, haligisi kesib tashlanibdi.

Asadbek Elchinning giribonidan qo'lini oldi-yu, o'sha zahoti jag'iga musht tushirdi. Elchin gandraklab ketdi. O'zini o'nglashga ulgurmay Kesakpolvonning tepkisini yedi. Asadbek g'azab otiga minib tomosha ko'rsatmayotgan edi. U Jamshidning o'limida chindan ham Elchinni aybli deb topdi. Nazarida, Elchin daydib ketmay uyida o'tirganida, xotiniga yaxshi qaraganida bu ko'rgiliklar yo'q edi...

Kesakpolvon esa Asadbekning harakatini boshqacha tushundi: Asadbek aybni kuyoviga ag'darib uning qo'l-oyog'iga kishan urib olmoqchi. Birga bo'lganlaridan beri kimki Asadbekdan musht yesa, Kesakpolvonning tepkisidan ham bebahra qolmagan. Bu qiliq odat darajasidan chiqib, qonun martabasiga yetgan edi. Asadbekning qahridan cho'chuvchi odam uning mushtidan emas, ko'proq Kesakpolvonning tepkisidan qo'rqardi.

Hozir ham shu qonun kuchga kirdi. Kesakpolvon kaltafahmlik qilib, tepayotgan odami xo'jasiga kuyov ekanini o'ylamadi. Asadbek esa ro'parasidagi odam kuyovi ekanini unutmagan edi. Yana tepishga chog'langan Kesakpolvonni nari itardi.

— Buni tepishga haqqing yo'q!

Elchin tisarilib, devorga suyandi. Nafasi qaytdi.

— Qadamingni o'ylab bos, bola, — dedi Asadbek, unga g'azab bilan tikilib. — Endi sal nari-beri yuradigan bo'lsang, Jamshidning orqasidan jo'naysan. Endi ayab o'tirmayman! Elchin bukchaygan holida tashqariga chiqib, ayvonda bir oz o'tirdi. Manzura kuyovining ahvolini ko'rib yaqinlashmoqchi bo'ldi-yu, derazadan qarab turgan eriga ko'zi tushib, jur'at etolmadi.

Asadbekning bergan tanbehi Kesakpolvonga yoqmadi.

— Ilgari bunaqa demas eding, — dedi gina bilan.

— U mening kuyovim. Haqqing yo'q tepishga.

— Shu gapni uning oldida aytasanmi?

— Jirillama, senga kim qo'yibdi nozu firoqni.

Kesakpolvon nojoiz gina qilganini tushunib, tarang vaziyatni yumshatish yo'lga o'tdi.

— Uning bo'yniga ilib yaxshi qilding. Endi o'pkasini bosib oladi.

— Aqling yetmagan ishlarga aralashma.

Kesakpolvon indamadi. Bunaqa paytda Asadbekka Chuvrindini ro'para qilish kerak. U xo'jasini g'azab otidan avaylab tushirib oladi. Ba'zan Asadbekning o'zi bu otdan qanday tushganini bilmay ham qoladi.

---

* M a ` n o s i b u d i r: Kimiki o'z nafsini xor tutsa, Xudo uning qadrini oshiradi. Kimiki o'z nafsini izzat qilsa, Xudo bandalar oldida uni xor qiladi.

2

Qoringa bexos tushgan tepkning zarbi har nafas olganida o'z kuchini ko'rsatadi — og'riq zo'rayib, joni tanasini tashlab qochishga ham tayyor bo'lib qoladi. Qamoqda ekanida, «O'qilon»ning amri yetib bormay, zo'rlardan bir-ikki tepki yegan, ammo bunchalik azob chekmagan edi. Bunisi kutilmaganda bo'lgani uchunmi yo zarba benihoya kuchli edimi, harholda bukchaytirib qo'ydi. Og'riq zabtiga olardi, u hatto «biron yerim uzilib tushdi shekilli, hademay qon qusib o'lsam-a?» deb ham o'yladi. Bu fikr oriyatni uyg'otdi. Oriyat tan azobidan kuchlilik qilib, ayvonda ko'p o'tirishga qo'ymadi. O'rnidan turdi. Qaddini ko'tarishga harakat qildi. «O'ladigan bo'lsam ham shu yerda, shularning oldida o'lmay. Azob chekib, jon berayotganimni ko'rishmasin. Undan ko'ra ko'chada itday xor bo'lib o'lganim yaxshi...» Elchin shu fikrda dadil yurmoqqa intildi. Hatto boloxonada o'g'rincha qarab o'tirgan yigitlarga qarab, jilmayib ham qo'ydi. Ko'chaga chiqib o'ttiz qadamcha yurgach, orqasiga qaradi. Hech kim kuzatmayotganiga ishonch hosil qilgach, daraxtga suyanib, tin oldi. So'ng qaddini bir oz eggan holda yana yurib ketdi. Ellik qadamlar yurgach, og'riq kuchaydi, ko'ngli aynidi. To'xtadi. Devorga suyanib o'tirdi.

«Boshlanyaptimi? Jon talvasasi shu bo'lsa kerak. Chiqib ketganim yaxshi bo'ldi. Ancha yurib qo'ydim shekilli?..» U kelgan yo'lga qaradi. Shunda Asadbekning darvozasidan bir yigit chiqqanini ko'rdi. Yigit yon-atrofga alanglab oldi-da, mashinaga o'tirdi. «Arining uyasi buzilibdi-ku, kim cho'p suqibdi?» deb o'yladi u. Xayolidagi bu savolga javob topmay turib ro'parasida mashina to'xtadi. Haydovchi yigit o'tirgan yerida cho'zilib, yon eshikni ochdi-da: «Akaxon, o'tiring», dedi. «Menga rahm qildilarmi? — deb g'ijindi Elchin. — Mehribonchiligingni onangga qil... he...» U o'rnidan turib, yura boshladi. Yigit

uning qadam olishiga moslab mashinani sekin yurg'izdi. Mashina eshigini yopmadi. «O'tiring», deb boshqa lutf ham qilmadi. Elchin bu tomosha atrofdagilar uchun kulgi bo'larini anglab, to'xtadi. Yigitni so'kmochi edi, o'zini tiydi. «Bunda nima ayb? Unga buyurishgan. «Olib borib qo'y», deyishgan. Olib borib qo'yadi. «O'ldirib kel», deyishgan bo'lsa, o'ldirib keladi. Bir jihatdan shunisi ham durust — mushkulimni oson qiladi». Shu fikrda mashinaga o'tirdi. Yigit «Qayoqqa olib borib qo'yay», deb so'rab ham o'tirmadi. Hatto «Baribir o'tirar ekansan, noz qilishing nimasi edi», degan ma'noda qarab ham qo'ymadi. «Bu sodiq laychalarning hammasi kamgap-a?» deb o'yladi Elchin. U o'rindiqqa yastanib o'tirib, chuqur-chuqur nafas oldi. Og'riq bir oz pasayganday, tepki zarbidan go'yo bir-biriga chirmashib tarang tortilib qolgan ichaklari bo'shashganday tuyuldi. Og'riq chekinishi bilan fikri tiniqlasha boshladi. Xayoliga yangi yil kechasi keldi. Eshikning qiya ochilishi... Jingalak sochli yigit... Salom-alik yo'q, «siz falonchimisiz?» deyish yo'q. «Sizni Bek aka chaqiryaptilar», deb mashinasi tomon yurgan edi. Elchin o'shanda ham yarim soat-bir soatdan so'ng tirik qaytadimi yo murdasi ko'chaga, qaysi bir axlatxonaga olib chiqib tashlanadimi, bilmas edi. Hozir ham bilmaydi. Yigit yo'ldan ko'zini uzmagani holda labiga sigaret qistirib, tutatdi. Dimog'iga tutun urilib, Elchinning ham chekkisi keldi.

— Chakishdan ol! — dedi buyruq ohangida. Bu ohangdan o'zi ham taajjublandi. «Hechqisi yo'q, buyruq qilishga haqqing bor. Sen xo'jayinning kuyovisan», deb taskin berdi ichki bir ovoz. Shu onning o'zida boshqa bir ovoz qitmirlik bilan «o'limga mahkum etilgan kuyovsan», deb qo'ydi. Elchin past ovozda buyurdimi yo shovqinda eshitmadimi, yo o'zini eshitmaganga soldimi yo «sening buyrug'ing menga o'tmaydi» dedimi, harholda sigaret uzatmadi.

— Chakishdan ol! — deb buyurdi Elchin balandroq ovozda.

Yigit endi uzr ma'nosida qarab olar, deb kutgan edi. Yo'q, qaramadi. Indamay sigaret qutisini uzatdi. Yangi yil kechasi ham shunday bo'lgan edi. Elchinning «Chaksam maylimi?» degan savoliga Jamshid yo'ldan ko'zini uzmagani holda sovuqqina qilib «Ha» deb qo'ygan edi. «Uni kim o'ldirgan ekan? — deb o'yladi Elchin. — O'ldirish niyatim borligini Asadbek qayoqdan bildi? Yo taxmin qildimi?» Elchin Asadbekning niyatini anglamas edi. Birgina u emas, boshqalar ham ko'pincha g'aflatda qolishardi. Agar maqsadi barcha uchun ochiq-oydin bo'lsa, uning O'qilonligi qayda qoldi? «Nima uchun mendan gumon qiladi? Mensiz ham bir-birlarini o'ldirib yurishibdi-ku?» Asadbekning odamlarini yaqin yillar ichi birov chertishga ham jur'at etolmayotganini bilmagani uchun ham Elchin shu fikrga bordi.

— Bular jinni bo'lib qolgan... — xayoliga kelgan gapni beixtiyor ovoz chiqarib aytdi. Yigit bu gapni eshitib, qarab qo'yganday bo'ldi. Elchinning yana qitmiriligi tutdi.

— Akalaring jinni bo'lib qolishibdi.

Bu gapni aytishga aytdi-yu, yigit bexos tarsaki tortib yuborarmikin, deb kutdi. Yigit hatto qarab ham qo'ymadi. «Ha... o'zim jinniman... Bulardan o'chimni olgunimcha jinni bo'laman, shekilli...»

Mashina ko'chasiga burilgach, «Demak, o'ldirish haqida buyruq olmabdi», deb o'yladi. Yashirin qitmir ovoz esa «uyingda o'ldirib ketsa-chi? Xuddi Noilangga o'xshab...» dedi. Mashina darvozasi ro'parasida to'xtadi. Yigit «tushing» ham demadi, «keldik» ham demadi. Elchinning qitmiriligi tutib o'tiraverdi. Keyin: «Bu bola bilan pachakilashganimdan nima foyda?» deb o'ylab, mashinadan tushdi. U eshikni yopishga ham ulgurmay mashina xuddi poygaga shoshilganday shasht bilan qo'zg'oldi. Elchin darvozaga yaqinlashib, kalit soladigan yerga qistirilgan qog'ozni ko'rdi. «Shumtakalarning qiligi», deb o'ylab, qog'ozni oldi. Qog'oz hafsala bilan naycha kabi o'ralganidan fahmladiki, bu bolalar ishi emas. Qog'ozni ochib, chap tomonga

qiyshaytiribroq yozilgan harflarni tanib, jilmayib qo'ydi.

«Akobiru otarchi, al hofizu habibul Asadbek!

«Al murid u yatlubu val murdu yahrabu». Ya'nikim, xohlovchi qidiradi, murod esa qochadi, deganlaridek, kamina poyi qadamingiz yetgan tufroqni ko'zga surtgali kelib, muborak ostonangizni ko'z yoshlarim bilan sug'orgumdir, toki bul tufroqda mehr chechaklari ung'ay.

B a y t:

Ko'payishib qolganmish to'ylaringiz,

Pulga to'lib qolgandir cho'ntagingiz.

Begingizdan izn tekkan mahallarda,

Biz ham ko'rib qolaylik bo'ylaringiz.

Adoyi Anvaringiz».

Bu satrlarni o'qigach, uning chehrasi ochildi. «Kayfiyati yaxshi ekan, shoirning», deb qo'ydi. Do'stini ko'rgisi keldi. Shunday tuyg'u unda qamoqdan qutulib qaytgan kuni uyg'ongan, do'stining jinnixonada ekanini bilgach esa, yurak-bag'ri ezilib ketgan edi. Unda ko'rgisi kelgan, ammo borib ko'rish imkoni yo'q edi. Hozir ham ko'rgisi kelyapti, imkoniyati ham bor. Ammo borishni istamadi. «Yana ixrab-sixrab o'tirmay, kechroq borarman», degan qarorga kelib, uyiga kirdi-da, divanga cho'zildi.

Ertaklarda makoniga uhib kelgan dev yoki ajdaho «Uf-f... odam isi kelyapti!» deb chaqirilmagan mehmonni izlashga tushadi. Agar odam bolasida ham shunday is bilish qobiliyati bo'lganida Elchin bundan bir necha kun ilgari bu xonaga Jamshidning kirib chiqqanini sezardi. Mana shu ostonani hatlab o'tishi ajal eshigini qoqish bilan barobar bo'lganini bilardi. Zaynabning ko'z yoshlari to'kkanini anglardi. Balki Jamshidning «Sen uchun men o'ch olaman... Qasam ichaman... Agar seni himoya qiladigan erkak zoti qirilib bitsa, o'zing o'ch olasan...» degani ham qandaydir sehrli yo'llar bilan ayon etilarmidi...

Shu divandan uch qadamgina narida Jamshid turgan edi. Qasam ichganidan keyin Zaynab uning bo'ynidan quchib, o'pib qo'ygan edi... Alhol ertak boshqa, hayot boshqa. Inson sezgilari esa chegaralangan.

Elchin divanga cho'zilib, bitta yostiqni qorniga bosdi. Shu foyda qildimi, har nechuk og'riq nari chekindi. Badani orom ola boshlagach, fikrlari yanada tiniqlasha bordi. Hali mashinada ekanida uyg'ongan o'ylari yana xayolini band eta boshladi. «Jamshid... Jamshid... qanday haromxo'r edi u, — deb o'yladi. Garchi marhumlar haqida yomon gap aytish durust emasligini bilsa-da, uni yaxshi so'z bilan eslashni lozim topmadi. — Haromxo'r edi u, ha, iflos edi, ablah edi. Qaysi ablah o'ldirdi uni, qaysi ablah meni lazzatdan mahrum qildi? Men uning qonini ichgim bor edi. Shunda qasos chanqog'i oz bo'lsa-da, bosilardi. Endi-chi? Endi navbat Asadbekkami? Ha!» U hoziroq borib Asadbekni o'ldirmoqqa qasd etganday qaddini ko'tardi. Biroq o'rnidan turmadi. Yostiqni quchoqlaganicha o'tiraverdi. Xayoli esa uni shoshirib qo'ydi. «Shilimshiqning gapi to'g'rimi? Jamshid ham kirganmidi bu uyga? Zaynabning gapi-chi? Nahot? Kelib-kelib shu isqirtni yaxshi ko'radimi? O'shani deb o'zini osadimi? Otasini o'ldirsam-chi? Otasini o'ldirganimda o'zini osarmidi? Yo'-o'q... Hali shu paytgacha hech kim otasining o'limidan kuyib o'zini osmagan. U esa o'sha hayvonning izidan bormoqchi bo'libdi!...» Elchin jahl bilan yostiqni chetga uloqtirdi-da, o'rnidan turib ketdi. Deraza oldiga borib hovliga qaradi. Sada bo'lib qolay degan rayhonlar so'libdi. Suvsizlik azobiga, quyoshning o'tli tig'iga bardosh bera olmabdi. Kirayotganida buni sezmagani edi. Nechukdir u hozir o'zini shu sadarayhonday his etdi. Uning ko'ngli, nainki ko'ngli, ruhi ham so'ligan. Rayhonga-

Lituz.com

**To'liq qismini
Shu tugmani
bosish orqali
sotib oling!**